

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 616.932:94(497.4)"18"
prejeto: 23. 8. 2005**Katarina Keber**mag. znanosti, mlada raziskovalka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: katarina.keber@zrc-sazu.si

Kranjski obrambni mehanizem za zaščito pred prvo epidemijo kolere v Evropi

IZVLEČEK

Proti epidemiji kolere, ki je Evropo prvič dosegla v začetku tridesetih let 19. stoletja, se je habsburška oblast borila z enakimi sredstvi kot v 18. stoletju proti kugi. S sistemom zdravstvenih kordonov so najprej zaščitili državne meje, po pojavu bolezni znotraj monarhije pa tudi meje posameznih dežel. Iz primera zdravstvenega kordona na kranjsko-hrvaški meji, ki je bil vzpostavljen za zaščito pred epidemijo v ogrskem delu države, je razviden sistem rastelov in karanten ter vzroki, ki so vodili k vesplošnemu nadaljnjemu opuščanju zapiranja meja kot sredstvu za obrambo pred kolero.

KLJUČNE BESEDE

kolera, epidemije, zdravstveni kordon, Kranjska, 19. stoletje

SUMMARY

THE CARNIOLIAN DEFENCE MECHANISM FOR PROTECTION AGAINST THE FIRST EPIDEMIC OF CHOLERA IN EUROPE

The Habsburg authority fought against the epidemic of cholera, which firstly reached Europe at the beginning of the 30ies of the 18th century, with identical means as they did in the 18th century against plague. With a system of sanitary cordons, they initially protected the state borders, and after the occurrence of the disease within the monarchy, borders of separate provinces as well. From the example of a sanitary cordon on the Carniolian-Croatian border, which was established for the protection against the epidemic in the Hungarian part of the state, the system of controlled passages through sanitary cordons (rastel) and quarantines is evident, and causes that lead to general further discontinuation of closing borders as a means of defence against cholera.

KEY WORDS

Cholera, epidemics, sanitary cordon, Carniola, 19th century

V tridesetih letih devetnajstega stoletja je Evropa doživela prvo epidemijo azijske kolere. Do širitve bolezni iz Azije v Evropo je po vsej verjetnosti prišlo zaradi intenzivnejših trgovskih stikov in povečanega prometa med angleškim imperijem in Indijo oziroma zaradi angleške ekspanzije na vzhod. Kolera se je iz Indije širila po dveh glavnih poteh in sicer bodisi preko Perzije in ob reki Ural navzgor v Rusijo ter naprej v Evropo bodisi iz smeri Meke preko pristaniških mest Konstantinopol v Turčiji in Aleksandrije v Egiptu. Prvič se je bolezen v Evropi pojavila v okviru druge pandemije¹ v letih 1826–1837, ki v splošnem predstavlja prvo pravo izkušnjo večine sveta s kolero. Iz območja okoli Črnega morja se je bolezen v Evropo razširila iz dveh strani in sicer preko Poljske, ko se je leta 1830 pojavila v vzhodni Galiciji, in na območje obdonavskih kneževin.² Leta 1831 je zajela Sankt Peterburg, Berlin in Hamburg, se pojavila na Finskem ter v Angliji. V Habsburški monarhiji je bolezen prizadela poleg Dunaja še Galicijo, Moravsko, Šlezijo, Sedmograško, Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, Štajersko ter češki in predvsem ogrski del monarhije. V dobrih šestih letih se je kolera razširila po vsej stari celini ter Severni in Latinski Ameriki.³

Politika oblasti

Ob pojavu kolere v Habsburški monarhiji leta 1831 je državna oblast ukrepala v dveh stopnjah. Prva je bila izključno preventivne narave, ko so poskušali zaščititi meje države pred neznano boleznijo iz sosednjih držav. V ta namen so po vzhodni meji monarhije vzpostavili sistem mejnih zdravstvenih kordonov.⁴ Druga faza obrambe pa je imela poleg preventivnega tudi že kurativni značaj. Začela se je, ko je kolera predrila mejne zaščitne mehanizme in se razširila znotraj monarhije. Z izolacijo okuženih predelov so oblasti poskušale omejiti širitev v ostale dele države, notranjo zaščito dežel pa vzpostaviti z ustanavljanjem kriznih, začasnih zdravstvenih oblasti s skoraj neomejenimi pooblastili, v obliki deželnih zdravstvenih komisij. Slednje so v že okuženih predelih

poskušale organizirati pomoč in zdravljenje bolnikov. Prva stopnja obrambe proti epidemiji bo predstavljena na primeru organizacije zdravstvenega kordona na kranjsko-hrvaški meji.

Kuga in zdravstveni kordoni

Človek naj bo dobre volje in naj trdno verjame v Boga!

Celotni sistem obrambe je v Habsburški monarhiji temeljil na predpisih in praksi, ki so se v prejšnjih stoletjih izoblikovali v boju proti epidemijam kuge.⁵ Zdravstveni kordoni in karantena so bili tudi na Kranjskem preizkušeno zaščitno sredstvo proti kugi, znan je primer zapore meje na Karavankah med letoma 1713 in 1716 zaradi kuge na Koroškem.⁶ Tako so zaščitni ukrepi proti kolero v času njene prve evropske epidemije v Habsburški monarhiji temeljili na *Pest-Reglementu*, patentu Marije Terezije z dne 2. januarja 1770, oziroma Splošnem zdravstvenem zakonu o boju proti kugi.⁷ Pred tem so veljali različni kužni redi (*Infections-Ordnung*), prvega je izdal cesar Ferdinand I. leta 1551. *Pest-Reglement* v prvem delu ureja organizacijo zdravstvene službe v monarhiji, v drugem delu pa predpisuje posebno organizacijo zdravstvene službe v Vojni krajini.⁸ Slednja se je *iz sprva strogo vojaške formacije sčasoma preoblikovala v zdravstveno preventivno ustanovo, ki je s posebnimi organizacijskimi oblikami in kontumacijskimi napravami varovala ne le Avstrijo, temveč tudi vso Evropo pred vdorom kuge in drugih nalezljivih boleznih ter epizootij, ki so se nenehno širile iz turškega sultanata.*⁹ Zdravstveni kordon v Vojni krajini je postal stalna institucija z letom 1728. Protikužna zapora se je izkazala za učinkovito, saj je v drugi polovici 18. stoletja kuga kordon predrila samo petkrat in le enkrat resneje ogrozila monarhijo.¹⁰

¹ Robert Pollitzer je širitve kolere razdelil v sedem pandemij oziroma epidemij svetovnih razsežnosti. V okviru druge pandemije so epidemije leta 1832 v Angliji, na Irskem, v Franciji s Parizom, v Quebecu, Montrealu, New Yorku in Philadelphiji; leta 1833 v Španiji, na Portugalskem, Karibih in v Latinski Ameriki; leta 1835 v Italiji ter v naslednjih letih v Sredozemlju – leta 1836 prva epidemija kolere na Kranjskem.

² Krebs, *Die geographische Verbreitung der Cholera*, str. 8.

³ *The Cambridge World History of Human Disease*, str. 645–648.

⁴ Sanitarni oz. zdravstveni kordon je pas ozemlja, čez katerega je prehod prepovedan zaradi širjenja nalezljivih boleznih.

⁵ Peter Baldwin pogojuje odločitev za posamezne zaščitne ukrepe v različnih evropskih državah s prejšnjimi izkušnjami s preventivo, z razumevanjem prenosa bolezni, z geografskimi danostmi in ekonomijo. Značilno je, da so ob prvi epidemiji kolere leta 1831 strog institut karantene uvajale avtokratske države vzhodne Evrope, kot so bile Rusija, Prusija in Avstrija. Zahodna Evropa je uvažala veliko milejšo obliko karantenske politike v kombinaciji z drugimi ukrepi. Izjemo so predstavljala velika pristaniška mesta, kot sta bila Hamburg in Marseille (Brunton, *Dealing with disease*, str. 194–195).

⁶ Koblar, *O človeški kugi na Kranjskem*, str. 45. Gl. tudi: Žontar, *Zapora proti kugi*.

⁷ Borisov, *Od ranocelništva*, str. 90; Kobal, *O kolero na Kranjskem*, str. 74. Izraz *Pest-Reglement* povzemam po Kobalu, medtem ko Grmek govori o *Normativum sanitatis*.

⁸ AS 1079, *Zbirka normalij*, t.e. 4, patent Marije Terezije z dne 2. januarja 1770; Borisov, *Od ranocelništva*, str. 78.

⁹ Borisov, *Od ranocelništva*, str. 73.

¹⁰ Borisov, *Od ranocelništva*, str. 74; Grmek, *Sanitarni kordon Vojne krajine*, str. 457–458.

Zdravstveni kordon, ki so ga vzpostavili leta 1831 za zaščito pred kolero, je bil torej organiziran na podlagi določil *Pest-Reglementa* iz leta 1770 po zgledu kordona v Vojni krajini in je veljal do 14. oktobra 1831, ko ga je cesar nadomestil s predpisi za epidemične bolezni.¹¹ Ukinili so vse posebne ukrepe kot so bile zapora meje oziroma zdravstveni kordon in karantenske postaje, ter začeli kolero obravnavati kot vsako drugo epidemično bolezen na osnovi normativa iz leta 1806.¹² Normativ tako ni več predpisoval posebnih državnih obrambnih ukrepov in je v svojih desetih členih vseboval zgolj splošne preventivne in kurativne ukrepe, ki naj bi se jih držal vsak posameznik v času nalezljivih bolezni. Vseboval je določilo, da bolezen ni nova in da se je že pojavljala ob podobnih vremenskih razmerah in okoliščinah, da pa bo z boljšim vremenom in božjo pomočjo pregnana (*Die Krankheit ist nicht neu, sondern wir sahen selbe bey einer ähnliche lange anhaltenden Witterung und unter gleichen Umständen immer entstehen. Wir dürfen auch, da die Jahreszeit nun so weit vorgerückt und bereit besseres Wetter eingetreten ist, es mit Zuversicht erwarten, dass Gott diese Krankheit bald gänzlich von uns hinwegnehmen werde*).¹³ Ljudem so svetovali zmeren in zdrav način življenja s poudarkom na čistoči stanovanja in okolja, predpisovali postopke ravnanja v primeru obolenja in ljudi prepričevali, naj bodo dobre volje in da naj imajo trdno vero v boga.¹⁴

Razmere, ki so terjale spremembo v samem razumevanju narave bolezni in posledično tudi spremembo obrambne strategije proti kolero, je cesar opisal v kabinetnem pismu kanclerju združene dvorne pisarne grofu Mitrowskemu.¹⁵ Iz pisma je

razvidno, da je do spremembe v veljavi predpisov prišlo iz več razlogov. Najpomembnejši je bil ta, da so se obrambni mehanizmi, ki jih je predpisoval *Pest-Reglement*, v primeru epidemij kolere izkazali za popolnoma neučinkovite. Sredi oktobra 1831, potem ko se je epidemija kolere kljub vzpostavljenim zdravstvenim kordonom znotraj monarhije že dodobra razširila, je oblast spoznala, da kordoni in mreža karantenskih ustanov v boju proti novi nalezljivi bolezni ne zaležejo. Obrambni sistem, ki je po eni strani zaradi gradnje potrebne infrastrukture in zaposlovanja ljudi izčrpaval državno blagajno, je po drugi strani med deželami zaviral promet in trgovino ter tako do neke mere povzročal stagnacijo gospodarstva in s tem nezadovoljstvo ljudi. Slednje, ki je izviralo tudi iz neučinkovitega zdravstvenega sistema in splošnega nezaupanja do oblasti, je večkrat preraslo v nemire. Jasno je, da je bil temeljni namen normativa z dne 27. februar 1806 predvsem delovati pomirjevalno na ljudi, ki naj bodo bogaboječi in naj ne spreminjajo svojih siceršnjih življenjskih navad. Trditev, da bolezen ni nekaj novega in neznanega, je imela prav tako pomirjevalen namen. Ljudje naj bi verjeli, da oblasti razmere obvladajo in da bolezen morda le ni tako nevarna, kot se je sprva zdelo.

Prvi zaščitni ukrep cesarja Franca I. je bil leta 1830 vzpostavljeni vojaški kordon na meji z Rusijo, ki je sprva veljal za uspešnega, saj se je širitev bolezni začasno ustavila.¹⁶ Znotraj meja Habsburške monarhije je kolera prvič izbruhnila na vzhodu Galicije spomladi leta 1831, zato je dal cesar za zaščito zahodne Galicije in ostalih delov države vzpostaviti vojaška zdravstvena kordona na rekah Visli in San, ki pa širjenja bolezni nista uspela zadržati. Tudi tretji in četrti kordon, ki sta pred Galicijo ščitila severni in jugozahodni del Ogrske – desni breg Donave, sta se izkazala za neučinkovita, ko je drugo žarišče izbruha bolezni znotraj monarhije hitro postala celotna Ogrska.¹⁷ Ko so 13. junija 1831 zabeležili prvi primer kolere na Ogrskem, so oblasti poleg že obstoječih dveh vojaških kordonov ob reki San do njenega izliva v Vislo in vzdolž meja Moravske in Šlezije, ki sta ščitila avstrijske dežele pred okuženo Galicijo, vzpostavile še verigo vojaških kordonov za zaščito dežel pred kolero z madžarske strani.¹⁸ Zaradi pojava kolere v severnih madžarskih komitatih je cesar ukazal vzpostavitev zdravstvenega kordona, ki bi se priključil že vzpostavljenemu vojaškemu kordo-

¹¹ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 738: razglas ilirskega gubernija z dne 17. november 1831; AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2413.

¹² Laibacher Zeitung, Amts-Blatt 1. december 1831, št. 144, str. 1221–1222; ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 739: *Unterrecht in Bezug des Benehmes bei epidemisch ansteckenden Krankheiten von 27. Februar 1806*.

¹³ Laibacher Zeitung, Amts-Blatt 1. dec. 1831, št. 144, str. 1221–1222.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2413. V slovenskem prevodu: 'Ko je epidemična kolera grozila, da bo vdrla v moje države, so bili tako narava kot tudi nastanek in način širjenja te bolezni dvomljivi. Previdnost, modrost in skrb za zdravje mojih podložnikov so povzročili ukrepe, ki so na podlagi izkušenj ščitili pred najnevarnejšo od vseh nalezljivih bolezni. Tako so stopili v veljavo predpisi Pest-Reglementa. Toda neupoštevanje predpisov je bolezen gnalo nezadržno naprej. Ustanove in ukrepi so imeli pomanjkljivosti, ki so se pokazale za bolj nezdrave kot sama stiska, ki jo je povzročila bolezen. Zapore so še posebno ogrozile zdravje v zaprtih krajih, kjer so tamkajšnje čete pogosteje obolevale in tako širile tisto bolezen, pred katero naj bi varovale. Strah pred nevarnostjo okužbe, ki je povzročil vse te ukrepe, je mnoge bolnike oropal nujne nege in oskrbe ter preprečeval medsebojno po-

moč; nenazadnje so ti ukrepi vplivali tako na trgovino in promet kot tudi na obrt – pokopali so blaginjo posameznika in oropali tisoče zaslužka..'

¹⁶ *Über die Aufhebung der Sanitäts-Cordone gegen die Cholera*, v: *Illyrisches Blatt*, 1. 10. 1831, št. 40, str. 157; *Laibacher Zeitung*, 7. 6. 1831, št. 45, str. 461.

¹⁷ *Über die Aufhebung*, str. 157.

¹⁸ *Über die Aufhebung*, str. 157–159.

nu proti Galiciji, le-ta se je začel pri izlivu reke San v Vislo in potekal do ogrske meje. Nanj je ukazal hitro priključiti že obstoječe deželne mejne kordone (*Zoll-Linie*) proti Ogrski, in sicer na mejah Moravske, Spodnje Avstrije, Notranje Avstrije, Kranjske in avstrijskega Primorja. Deželne mejne kordone so preoblikovali v zdravstvene kordone, katere so zasedle vojaške enote in kjer so se vzpostavile zdravstvene ustanove.¹⁹ Izgradnja obrambnega sistema zdravstvenih kordonov, ki so se začeli ob moravski meji z Galicijo, se je torej nadaljevala ob spodnjeavstrijski, notranjeavstrijski, kranjski in avstrijsko-primorski meji z Ogrsko.²⁰

Ogrska v ozračju strahu in negotovosti

V Habsburški monarhiji je za Kranjsko neposredno najbolj nevarno žarišče kolere predstavljala Ogrska. Epidemija se je začela junija 1831 v mestu Tisza Ujlak ob zgornji Tisi, v komitatu Ugocser, odkoder so jo vzdolž reke Tise razširili splavarji soli.²¹ Do sredine julija je bolezen dosegla reko Donavo, do začetka septembra so bili okuženi tako rekoč že vsi deli Ogrske.²² Epidemija je dosegla višek med 13. junijem in 27. septembrom, ko je v 2269 madžarskih krajih in mestih za kolero zbolelo 218.183 ljudi in jih od tega 87.391 umrlo.²³ Samo v mestu Pešti je med julijem in septembrom od približno 3700 obolelih umrlo 1648 ljudi.²⁴ Skupno je v letih 1831/1832 na Ogrskem z 8.750.000 prebivalci za kolero obolelo 435.330 ljudi oziroma 5% celotne populacije in jih od tega 188.000 umrlo. Mortalitet je bila 43%.²⁵

O dogajanju na Ogrskem je ljubljanski gubernij obveščala dunajska združena dvorna pisarna. Glavna problema, ki sta trla ogrske oblasti, sta bila pomanjkanje zdravnikov in nepoznavanje narave bolezni, kar je bilo sicer značilno za večino okuženih držav in območij. Poleg velikih razdalj in slabih prometnih povezav je zdravnike ovirala tudi preprosta miselnost ljudi. Kmečko prebivalstvo je praviloma bolj zaupalo nasvetom duhovščine in bilo mnenja, da jim zdravniki in oblast prikrivajo resnico o bolezni. Odraz nemoči in strahu ogrskega podeželskega prebivalstva v času epidemije je bil denimo kmečki upor, tako imenovani *kolera felkeles*, v katerem je sodelovalo kar 45.000 ljudi.²⁶

17. julija 1831 so izbruhnili nemiri tudi v Pešti. Z uporom so začeli študentje, ker so jim zaradi epidemije začasno prekinili študij in se v velikem številu zbrali pri mostu čez Donavo. Povod so bile govorce, da v Pešti vse od prekinitve povezave z Budo na desnem bregu Donave, ko so oblasti zaprle most, kolere v mestu ni več in da ljudje oblevajo za neko drugo boleznijo. Zato so študentje od oblasti zahtevali zdravstvene prepustnice, ki bi jim omogočile vrnitev domov. Ker jim oblasti niso ugodile, so se odpravili na most z namenom, da ga prečkajo, pri čemer se jim je pridružila še množica radovednežev in brezdelnežev. Oblasti so jim naposled prehod dovolile in most med Pešto in Budo znova odprle. Medtem ko so se študentje mirno razšli, pa je ostala množica začela z izgredi. Opustošenje se je končalo z razbitimi šipami javnih in zasebnih zgradb, nekaj izropanimi točilnicami ter popolnim uničenjem stavbe karantene. Mestne oblasti so za vzpostavitev reda in miru na pomoč poklicale vojsko, ki je množico razgnala, pri čemer je bilo sedem ljudi ubitih, več ranjenih ter okoli dvesto ljudi zaprtih.²⁷

Del javnosti na Kranjskem, pri čemer je bila večina ljudi seveda izvzeta, je imel o epidemiji kolere na Ogrskem možnost izvedeti iz časopisov *Laibacher Zeitung* in *Illyrisches Blatt*. Njuni članki so opisovali potek epidemije, obveščali o naraščajočem številu obolelih in umrlih ter opisovali iskanje učinkovitega zdravila. Medtem ko je *Illyrisches Blatt* objavljaj bolj problemske in poučne članke o koleri, so ljudje v časopisu *Laibacher Zeitung* lahko našli zbirne podatke o obolelih in umrlih za večino okuženih držav in večjih mest, objavljene gubernijske okrožnice, oznanila deželne zdravstvene komisije in cesarjeva uradna pisma. Sklop člankov Pisma iz Pešte (*Briefe aus Pesth*) prikazuje ozračje strahu in negotovosti, ki je vladalo na ulicah Pešte. Ljudje so v mestnih lekarnah preventivno prekomerno nakupovali najrazličnejša zdravilna sredstva in preparate, kolera in zdravilo zanjo pa sta postala osrednji temi tako pouličnih govoric kot tudi razprav in debat v gledališčih, kavarnah, pivnicah in gostilnah (*Auf allen Strassen, im Theater, in allen Kaffeh-, Wein- und Bierhäusern, wurde nur über zwei Dinge abgehandelt; das erste war die Cholera selbst, und das zweite die Präservative; ein Jeder hatte andere Recepte, und ein Jeder glaubte im Besitz des Besten zu seyn...*). Govorilo se je o posameznih smrtnih primerih in o domnevno vrtoglavih številkah umrlih med većinom navnejšimi sloji. Vsesplošno psihozo je Georg von Klepetz opisal kot kulminacijsko točko največjega strahu (*Kulminations-Punkt der höchsten Angst*).²⁸

¹⁹ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16142.

²⁰ *Laibacher Zeitung*, 19. 7. 1831, št. 57, str. 226–227; Birkner, *Die bedrohte Stadt*, str. 22.

²¹ Eckstein, *Die epidemische Cholera*, str. 13.

²² Jankovich, *Die epidemische Cholera*, str. 101.

²³ Jovin, *Epidemija kolere*, str. 26.

²⁴ Eckstein, *Die epidemische Cholera*, str. 26.

²⁵ Lukács, *Az 1831–1832 évi magyarországi kolerajárvány*, str. 131. (Za prevod se zahvaljujem Evi Lengyel.)

²⁶ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2371.

²⁷ *Laibacher Zeitung*, 2. avgust 1831, št. 61, str. 241.

²⁸ *Aus Pesth*, *Illyrisches Blatt*, 8. oktober 1831, št. 41, str. 163–164; *Neuere Notizen über die Cholera*, *Illyrisches*

Zdravstveni kordon na kranjsko-hrvaški meji

...bolezen čedalje bližje prihaja. Kakor se je bila po Ogrskem razširila, so naš ljubi cesar hitro začeli skrbeti, tudi Kranjce in Korošce te nesreče obvarovati; zato je na hrvaški meji veliko soldatov, ki nobenega človeka ne puste skozi, kateri, kakor pri kugi, ni 20 dni na kontumazii pridržan, zato da se zagotovo ve, da ne bo v našo deželo bolezní zanesel...²⁹

Kranjski obrambni sistem proti koleri leta 1831 je bil, kot že rečeno, del širših notranjih državnih obrambnih ukrepov za zaščito avstrijskih dežel pred širitvijo kolere z Ogrske. Obstoječi sistem carinskih nadzornih postaj in mejnih kordonov (*Zoll Cordons Linie*) so po celotni meji z Ogrsko preoblikovali v zdravstvene kordone, pri čemer so na njih povečali število vojakov. Za notranjeavstrijsko kordonsko linijo so poleg že obstoječega mejnega kordona uporabili štiri dodatne bataljone. S strani Dvornega vojnega sveta (*Hofkriegsrath*) je bilo poveljujočim generalom v deželah zaukazano, da mora imeti vojska natančen pregled nad celotno mejno črto in da mora skrbeti za nepretrganost kordona ter v ta namen imenovati posebnega komandanta. Deželni stanovci so bili obvezani sodelovati pri logistični podpori vojske, kot je bila na primer gradnja vojaških stražarnic.³⁰ Na kranjsko-hrvaški meji so za potrebe zdravstvenega kordona nameravali uporabiti tam že obstoječi bataljon pod poveljstvom Seldenhofna, ki je sicer tvoril varnostni kordon proti roparjem in razbojnikom v novo-meškem okrožju.³¹

Pri prvih ukrepih v prvi polovici julija 1831, ki jih je ukazala dunajska Centralna zdravstvena dvorna komisija, najprej še ni šlo za popolno zaporo prometa med Ilirijo in Ogrsko oziroma med Kranjsko in Hrvaško ter Primorjem. V carinskih uradih na meji (*Gränzzollamt*) v Jesenicah na Dolenjskem, Metliki in Sv. Matiji (Gornji Rukavac), torej na edinih dovoljenih vstopnih mestih na Kranjsko s hrvaške strani, so sprva izvajali le čiščenje živine in prekaševanje pošte.³² V tej zvezi se še posebej omenja kraj z mitnico Sv. Matija, kamor je istrsko oz. pazinsko okrožje poslalo svojega

okrožnega komisarja. Tu so namreč prekaševali pošto, ki je prihajala z Reke in je izviral tudi iz že okuženih predelov, kot sta bila Banat in Temišvar.³³

Organizacija zdravstvenih kordonov v monarhiji je temeljila na sodelovanju tako vojaških kot tudi civilnih oblasti. Vojaške oblasti so določile komandanta kordona, kateremu so bili podrejeni vsi pazniki (*Grenzaussichtsposten*). Poleg vojaškega komandanta so enakopravno soodločali okrožni komisarji in okrajne gosposke.³⁴ Pri vzpostavitvi kranjskega kordona so poleg okrožnih organov sodelovale tudi carinske oblasti. Ker je bilo za vzpostavitev in delovanje celotnega mejnega obrambnega sistema potrebno zagotoviti precejšnje število ljudi, so se kadrovsko oprli na že obstoječi sistem obmejnih carinskih nadzornikov in nadzornikov za trgovino s tobakom (*Gränzzoll- und Tabak gefälls Aufsicht Postirungen*); ti državni uradniki so bili sicer podrejeni Kameralni upravi posrednih davkov.³⁵ Posadka, ki je nadzirala mejo, je bila tako sestavljena iz 209 tako imenovanih 'dohodkovnih nadzornikov'³⁶ (*Gefällsaufseher*) in mejnih strelcev (*Gränzzjager*) ter 307 vojakov iz mejnega kordona,³⁷ ki so bili že prej dodeljeni obmejni carini in posebnim pobiralcem davka na tobak. Večina 'dohodkovnih nadzornikov' in mejnih stražnikov je bila odsluženih vojakov.³⁸

Mejna črta, ki je potekala od Jesenic na Dolenjskem do Reke (ogrsko Primorje), je morala biti v celoti nadzorovana, tudi v težje dostopnih in prehodnih predelih. Za nadzor celotne meje je bilo predvidenih 516 ljudi, večinoma, kot že rečeno, odsluženih vojakov. Pojavljalo se je mnenje, da je

³³ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16033.

³⁴ Rannegger, *Die Cholera in der Steiermark*, str. 74–75.

³⁵ *Cameral-Gefällenverwaltung* je začela delovati z letom 1830, leta 1831 se imenuje *k.k. Vereinigte Cameral-Gefällen-Verwaltung*. Med drugimi sta ji bila podrejena Urada za obmejno carino in davek od soli oz. *Provis. Commercial-Gränz-Zoll und Salz-Aufschlags-Aemter* v Jesenicah in Metliki, od katerih je vsak zaposloval pet uradnikov (pobiralca davka, kontrolorja, pisarja, praktika in paznika). Pobiralec davka v Jesenicah je bil Alois Seitz, v Metliki Leopold Gapp. Pomožni uradi za obmejno carino, davek od soli in ogrsko tridesetino (*Gränz-Zoll-Salz-Aufschlags und zugleich ungarische Dreyssigst-Subsidiälämter*) so upravljali pobiralci davka s pomočjo enega lokalnega paznika in so bili posejani vzdolž meje z Ogrsko oz. Hrvaško še v Kostanjevici, Vinici, Osilnici, Radovici, Gabrjah, Luži, Pobrežju, Gribljah, Poljanah ob Kolpi, Travi, Babnem polju in Kermaćini (*Schematismus*, str. 49–51; Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 375).

³⁶ Lahko tudi finančni stražniki, omenjeni v: Granda, *Bosanski roparji*, str. 174.

³⁷ Kot posebna vojaška organa sta le ta 1831 s sedežem v Ljubljani in Novem mestu delovala oddelka za vojaški mejni kordon (*k.k. Militär-Gränz-Cordons-Abtheilung. Schematismus*, str. 52).

³⁸ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16034.

Blatt, 22. oktober 1831, št. 43, str. 169–172; *Neuere Notizen über die Cholera*, Illyrisches Blatt, 29. oktober 1831, št. 44, str. 173–174.

²⁹ Potočnik, *Potrebno poduzhenje sa kmeta*, v nagovoru. Glej: Studen, *Prva slovenska knjižica o obrambi pred kolerom*, str. 183–184.

³⁰ Stražarnice oziroma 'čardaki' (*Czartaguen, Tscartaken*) na visokih lesenih nogah so stale v razdalji nekaj kilometrov ena od druge, med njimi so patroljirale straže. V: Borisov, *Od ranocelnštva*, str. 81.

³¹ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16560, 16561.

³² AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16034.

učinkovit nadzor fizično nemogoče izpeljati, četudi bi šlo za vojake redne vojske. Poleg tega bi jih zaradi nenehne straže lahko bila naenkrat aktivna samo polovica. Kljub pomislekom so se dejavnosti nadaljevale, odposlanstvo treh okrožnih komisarjev je obiskalo Kostanjevico, Metliko in (Ilirsko) Bistrico, da bi v dogovoru z mejnimi carinskimi uradniki in v stiku z okrajnimi gosposkami začelo izvajati predpisane ukrepe. V ta namen so prepotovali in pregledali celotno mejno črto. Okrožnim komisarjem so bili dodeljeni posebni uradniki (*Gefällsbeamte*), ki so zaradi poznavanja terena in lokalnih razmer razporejali dohodkovne nadzornike. Da bi mejno črto od Jesenic do Reke lažje nadzorovali, jo je Kameralna uprava posrednih davkov razdelila v štiri odseke, za katere so bili odgovorni okrožni komisarji. Prvi odsek, ki je bil pod nadzorstvom komisarja za potrošnino (*Verzehrungssteuer*) Donatija iz Krškega, je potekal od Jesenic do Luže pri Metliki, drugi del od Luže do Kostela je nadzoroval Joseph Walmisberg iz Novega mesta, pomočnik inšpektorja za tobak,³⁹ za tretjega od Kostela do Babnega polja je bil odgovoren mitničar Fleischmann iz Babnega polja, za zadnji odsek, ki se je končal na Reki, pa mitničar Pober iz mitnice Sv. Matija. Zadnji, četrti odsek, ki se je večinoma nahajal v pazinskem okrožju, so potegnili vse do morja zato, ker Istra ni imela carinskih nadzornikov (*Zollaufsicht*). Zaprti so mitnice Radovica, Kermačina in Gaberje.⁴⁰

Pomemben del zdravstvenega kordona je predstavljalo snežniško območje, ker je bilo zaradi gozdnatosti in hribovitosti slabo prehodno, poleg tega pa tudi odmaknjeno od tovrstnih in prehodnih poti ter slabo upravljano s strani snežniškega gospostva, torej že sicer slabo nadzorovano.⁴¹ Domnevamo lahko, da je bilo prav to območje najbolj 'ugoden' del kordona za ilegalne prehode. Da so omenjeni odsek zato še posebno skrbno zastražili, lahko posredno sklepamo iz pogodbe v zvezi z lesom za gradnjo in za preskrbo s kurjavo stražarnic na snežniškem območju med Okrožnim uradom Postojna in gospostvom Snežnik.⁴² Pogodba je po eni strani omogočala brezplačno dobavo stavbnega lesa iz snežniških gozdov za samo gradnjo stražarnic vzdolž kordona in preskrbo z lesom za 63 kordonskih vojaških postav na področju Babnega polja, po drugi pa uporabo potrebnega zemljišča. V zameno je gospostvo po ukitvi kordona smelo obdržati na javne stroške obdelan les, ki je bil sicer uporabljen za gradnjo

stražarnic.⁴³ Deželna zdravstvena komisija je gesto snežniškega gospostva označila za 'domoljubno' in jo je javno oznanila v časopisu *Laibacher Zeitung*, kjer je obenem 'zaradi težkih časov in s tem povezanih velikih državnih izdatkov', pozvala na posnemanje podobnih dejanj (*Die provinzial-Sanitäts-Commission findet sich verpflichtet, diese patriotische uneigennutzige Handlung mit dem lebhaftesten Wunsche zur öffentlichen Kenntniss zu bringen, dass sie in dem gegenwertigen dringvollen Zeitpunkte, wo die Staatsverwaltung mit unermesslichen Auslagen für die Sanitäts-Anstalten in Anspruch genommen wird, eine reichliche Nachahmung finden möge*).⁴⁴ Na poziv sta se odzvala Joseph Rudesch, lastnik gospostva Ribnica, ki je za potrebe zdravstvenega kordona daroval stavbni les za gradnjo petnajstih stražarnic⁴⁵ in Auerspergovo gospostvo Poljane s sedežem v Predgradu, ki je prispevalo material za gradnjo stražarnic v tistem delu kordona, ki je prečkal gospostvo.⁴⁶

Zdravstvena zapora se je od kranjske proti zahodu nadaljevala po meji avstrijskega Primorja z ogrskim Primorjem vse do Voloske na vzhodni istrski obali. Sprva se je kopno zavarovalo pred Kvarnerskimi otoki, kasneje so preventivne ukrepe izvajali tudi tam in za otoke ustanovili posebno otoško zdravstveno komisijo v mestu Krku na otoku Krku, podrejeno pazinskemu okrožnemu uradu in centralnemu zdravstvenemu magistratu v Trstu. Na otoke so poslali okrog 200 vojakov. Ladje so lahko pristajale izključno na tržaškem pristanišču, kjer je bila urejena karantena. Vojska je bila nameščena tudi v istrskih mestih, med drugim v Piranu in Kopru. Obramba proti koleri se je iz Voloske nadaljevala po morju vzdolž vzhodne in zahodne obale Istre vse do Trsta in sicer z ladjami, ki so krožile po dodeljenem območju.⁴⁷

Kranjski kordon je Ilirska deželna zdravstvena komisija na podlagi ukaza združene dvorne pisarne in ob soglasju Vojaškega poveljstva v Zagrebu ter obeh deželnih komisij v Gradcu in Trstu, razpustila 26. septembra 1831. Istočasno sta bila razpuščena tudi štajerski in primorski kordon.⁴⁸ Odslej je Kranjsko pred koleri varoval vojaško dodatno okrepljeni zdravstveni kordon na Hrvaškem, ki je potekal vzdolž rek Drave in Ilove in je tako pred koleri z Ogrske in Slavonije neposredno varoval predvsem Hrvaško. Na kranjsko-hrvaški meji so se odpravile vse omejitve in se je vzpostavilo

³⁹ Taback Gefallen Inspectorat Adjunkten.

⁴⁰ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 35/14, št. 16034.

⁴¹ Glej: Kačičnik Gabrič, *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače*.

⁴² AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol 2), št. 609.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ *Laibacher Zeitung*, 23. avgust 1831, št. 67, str. 265.

⁴⁵ *Laibacher Zeitung*, 11. oktober 1831, št. 81.

⁴⁶ *Laibacher Zeitung*, 6. september 1831, št. 71, str. 238.

⁴⁷ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 421.

⁴⁸ *Laibacher Zeitung*, Amts-Blatt 13. oktober 1831, št. 123, str. 1047.

normalno stanje. Promet je bil torej tako kot prej podvržen nadzoru obstoječih carinskih in tridesetinskih zakonov, policijskim predpisom glede prehajanja meje in zdravstvenim normam, ki so pri prehodu meje še predpisovale predložitev zdravstvenih spričeval.⁴⁹

Nezakonito prehajanje čez kordon, primer Jožefa Petelina

Posebno skrb so za oblasti predstavljali tihotapci, ki so uhajali čez kordon in s tem rušili učinkovitost obrambe proti koleri. Ljubljanski okrožni urad je na problem opozoril okrajne gosposke in jih pozval k sodelovanju pri iskanju in prijemu tujcev brez dokumentov.⁵⁰ Da so se oblasti na Kranjskem dokaj natančno držale predpisov in da so tudi posamezni kraji v notranjosti dežele vzpostavili sistem zdravstvenih straž, ki so preverjale potne liste tujcev, kaže primer Jožefa Petelina. Slednjega je vrhniška krajevna straža ustavila v noči s 15. na 16. avgust 1831. Ker je bil zadnji vpis v njegovem potnem listu z dne 1. oktobra 1830 in sicer za potovanje iz okrajne gosposke Idrija na Reko, je straža domnevala, da je Petelin na poti z Reke skrivoma prešel zdravstveni kordon. Ker naj bi v vmesnem času delal pri kamnoseku Francu Josti v Ljubljani, je okrajna gosposka Bistra pri Vrhniku zaprosila ljubljanski magistrat, naj preveri Petelinov 'alibi'.⁵¹

Namen vzpostavitve zdravstvenega kordona je bil v tem, da so oblasti želele, da se ozemlje Kranjske in Koroške pred boleznijo z Ogrske čim bolj zapre, in da se določijo prehodna mesta, ki omogočajo le strogo nadzorovane najnujnejše premike ljudi in izmenjavo blaga. Prehodi čez kordon so bili dovoljeni izključno na uradno določenih in zgrajenih prehodnih mestih. Prečkanje kordona kjerkoli drugje je veljalo za kaznivo dejanje. Cesar je v kazenskem zakoniku določene prestopke v zvezi s kugo razširil tudi za koleru. Javnost so o prepovedi prehodov čez kordon in sankcijah zoper kršitelje obveščali duhovniki s prižnic.⁵²

Za prestopke v zvezi z ukrepi proti nalezljivim boleznim in kaznimi zanje je veljal patent cesarja Franca I. z dne 21. maja 1805.⁵³ Patent je določal, da je v okraju, kjer se ne upošteva grozeče nevarnosti nalezljive bolezni, človek kriv težkega prestopka, če njegovo delovanje namenoma ali po pomoti povzroči oziroma širi bolezen. Med glavne

prestopke so šteli prekoračitev kordona, izognitev karanteni, zanemarjanje poklicne dolžnosti zaposlenih pri obrambnih institucijah in prikrivanje nevarnosti.

Za nedovoljen prehod kordona je veljalo, če je nekdo iz območja, proti kateremu je bila odrejena karantena oziroma obrnjen kordon, le-tega prešel po suhem po prepovedanih poteh ali po morju skozi nedovoljena pristanišča; če je nekdo prečkal kordon, ne da bi se prijavil pri pristojnih uradnikih; če se je nekdo iz sumljivega območja vtihotapil v deželo in pri nadaljevanju poti navedel napačen kraj svojega izvora; če so se ljudje s pomočjo vodnikov izogibali glavnih poti; če je kdo uporabljal ponarejene dokumente oziroma izdane na drugo ime.⁵⁴ Kot kaznivo dejanje je veljalo tudi ponarejanje zdravstvenih oziroma karantenskih prepustnic, ki so imele značaj javne listine.⁵⁵ S slednjimi so ljudje na prehodih čez kordon dokazovali, da prihajajo iz neokuženih območij ali da so karanteno že prestali ter so okolici nenevarni.

Straža je lahko nemudoma streljala na vsakogar, ki je nedovoljeno prečkal kordon in se ni odzval na njena opozorila.⁵⁶ Kazen za nedovoljen prehod kordona je bila od 5 do 10 let težke ječe, pri posebnem naklepu ali ponovitvi prestopka se je ječa lahko podaljšala tudi do 20 let. Če je kdo prečil kordon iz neprevidnosti in ni povzročil nobene škode, so kazen znižali.⁵⁷

Prestopki v zvezi s karanteno so zajemali dejanja, če je kdo zapustil karanteno predčasno, če se je nekdo pred iztekom karantene brez karantenskega nadzorstva približeval zdravim osebam in se z njimi družil, če je oseba prevažala ljudi in blago brez potrebnih zdravstvenih spričeval in prepustnic, če je kdo v krajih v bližini kordona nudil zatočišče ljudem in blagu brez zdravstvenih spričeval ali brez dovoljenj gosposke, če je kdo skrival in prikrival stvari, ki morajo biti sicer podvržene čiščenju, ter nazadnje vsi v karanteni zaposleni uradniki in posli, ki z nevestnim delom povzročajo nevarnost.⁵⁸

Kaznivo je bilo tudi zanemarjanje poklicne dolžnosti zaposlenih v obrambnih institucijah: če uradnik prijav in poročil ni naznanjal naprej; podkupljivost zdravnikov oziroma prejemanje daril za že plačano delo; če je tisti, kateremu je bil zaupan nadzor oseb in blaga, le-te spuščal v deželo po nedovoljenih poteh ali po dovoljenih poteh pa

⁴⁹ Laibacher Zeitung, 27. september 1831, št. 77, str. 309.

⁵⁰ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 270.

⁵¹ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 254.

⁵² *Gesetze und Verordnungen*, Dvorni dekret z dne 27. avgusta 1831, št. 2525.

⁵³ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 147: Patent Franca I. z dne 21. maja 1805. Laibacher Zeitung, 15. september 1831, št. 74, str. 909.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ *Sanitäts- und Contumaz- Pass* – zdravstveno dovoljenje za prehod meje. Podoben pomen imajo izrazi *Gesundheitspass*, *Gesundheitscertificat* in *Gesundheits-Zeugnis* kot zdravstveno spričevalo. *Gesetze und Verordnungen*, Dvorni dekret z dne 26. julija 1831, št. 2522.

⁵⁶ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 147.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prav tam.

brez prestajanja karantene, ali pa je ljudi spuščal iz karantene pred iztekom predpisanega časa; kdor je neupoštevajoč predpise izdajal zdravstvena spričevala in če sta se uradnik ali zdravnik pri svojem delu izpostavila možnosti okužbe in nista šla sama v karanteno. Kršitve iz koristoljubja so bile kaznovane s težko ječo od 10 do 20 let, navadne kršitve z ječo od 5 do 10 let. Kazen za prikrivanje kršitev je bila ječa od 1 do 5 let, pri posebno težkih okoliščinah podkupovanja pa težka ječa od 5 do 10 let.⁵⁹

V primeru večjega, že nevarnega širjenja kršitev zaščitnih ukrepov proti nalezljivi bolezni, je začasno nastopil sistem naglih sodb oziroma *Standrecht*; danes bi spadal pod izjemno kazensko pravo, ki omogoča ostrejšo kaznovalno politiko. Zaradi nevarnosti prekrškov v zvezi s prekoračitvijo kordona in izoginitvi karantene je bila po tem pravu kazni smrt z ustrelitvijo. Začetek in prenehanje veljave naglih sodb sta se morala javno oznaniti.⁶⁰ Tako je bilo z dekretom združene dvorne pisarne javno naznanjeno, da se s 1. oktobrom 1831 končuje obdobje veljave naglih sodb v vseh deželah monarhije, ki imajo vzpostavljene kordone, in se spet uveljavlja kazni po obstoječi kazenski zakonodaji.⁶¹

Sistem rastelov⁶² in karanten

V imenu varnosti javnega dobrega

*...Vsa obleka, kar je ima kdo na sebi, in vse blago se očedi in očisti, da se kdo od nas od kaj takega bolezni ne naleze...*⁶³

Prva dva uradna prehoda čez kordon oziroma rastela sta bila 1. avgusta 1831 odprta v Jesenicah na Dolenjskem in v Metliki.⁶⁴ Gradnja tretjega rastela v Brodu na Kolpi je zakasnila, tako da so ga odprli 15. avgusta.⁶⁵ Izbira Jesenic in Metlike se zdi smiselna, saj sta oba kraja ležala na meji ob najpomembnejših cestnih povezavah Kranjske s Hrvaško oziroma Ogrsko. Jesenice so ležale ob Zagrebški komercialni in poštni cesti, ki je iz Ljubljane tekla prek Zidanega Mostu in Novega mesta do Bregane. Skozi Metliko pa se je vila Karlovska glavna, komercialna in poštna cesta, ki se je sicer začela v Novem mestu.⁶⁶ Pomen čimprejšnjega odprtja obeh rastelov je bil v tem, da je bil zaradi siceršnje zapore meje z Ogrsko oviran promet na

meji s Hrvaško in ogrskim Primorjem. Da bi ublažili motnje prometa, medtem ko je tekla gradnja rastelov, so preko zasilnih rastelov na Kranjsko spuščali le večje transporte pšenice in živine.⁶⁷

Osnovna naloga rastelov je bila, da se v imenu varnosti javnega dobrega (*Sicherheit des öffentlichen Wohls*) vsako čezmejno izmenjavo oseb, blaga in stvari podvrže karanteni. Na rastelih v Jesenicah in Metliki se je tekoče odvijal le promet z 'nestruponosnim' blagom, ki je bilo oproščeno karantene in bilo tako lahko takoj prevzeto na drugi strani meje. Kaj ni bilo 'struponosno', je določal patent Marije Terezije z 2. januarja 1770 v 24. členu. Seznam, ki je vseboval 238 vrst različnega blaga, od poljskih pridelkov, prehrablenih izdelkov in zdravil do surovin in različnih obrtnih izdelkov, je bil objavljen tudi v časopisu *Laibacher Zeitung*.⁶⁸ Dunajska združena dvorna pisarna je poudarjala, da naj se na rastelih odvija samo nujna trgovina in naj se omejijo ostale poslovne dejavnosti, saj se ravno preko njih širi kolera.⁶⁹ Pri obeh rastelih se je trgovalo predvsem z žitom in soljo, ki sta bila oproščena karantene, ter z živino, katero so 'očistili' tako, da so jo do vratu potopili v vodo. Tržni dnevi so bili natančno določeni in sicer v Jesenicah in Metliki ob ponedeljkih in četrtek, v Brodu na Kolpi pa ob ponedeljkih in petkih. Za transporte žita, ki so jih s Hrvaške do Jesenic vozili z ladjami po Savi, je rastelska inšpekcija po pregledu tovora odredila pretovarjanje na čakajoče prazne ladje, ki so potem nadaljevale pot po reki navzgor v notranjost Kranjske. Prav tako so se na rastelu morali zamenjati gonjači živine.⁷⁰

Rasteli so imeli poleg trgovalne tudi družbeno funkcijo, saj so povezovali prebivalstvo z obeh strani meje, ki sicer kordona ni smelo prečkati. Ljudem so bili ob določenih urah (med deveto in dvanajsto dopoldne in med drugo in peto popoldne) omogočeni pogovori, pri čemer so se, da se ne bi okužili, lahko pogovarjali le z določene razdalje. Vse dejavnosti pri rastelu so se smele dogajati izključno podnevi oziroma pri dnevni svetlobi, od sončnega vzhoda do sončnega zahoda.⁷¹

Karantenske komplekse,⁷² ki so predstavljali drugo preventivno institucijo na meji, so zgradili

⁶⁷ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 122.

⁶⁸ Laibacher Zeitung, 4. avgust 1831, št. 62, str. 245–246.

⁶⁹ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2326.

⁷⁰ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 122, 312, 314.

⁷¹ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 122, 312.

⁷² Kontumac (*Contumac, Contumazanstallt*) pomeni zdravstveno zaporo proti širjenju nalezljivih bolezni. Karantena izhaja iz besede quarantina iz quaranta, štirideset, ker je sprva trajala 40 dni. Je varnostna zapora oziroma osamitev in zdravniško opazovanje potnikov iz okuženih krajev in s tem del sistema zdravniških ukrepov proti širjenju nalezljivih bolezni. (Verbinc, *Slovar tujk*, str. 333) Prva karantena je bila organizirana leta 1375 v Dubrovniku.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2262.

⁶² Urejeni prehodi čez kordon, kjer se je lahko trgovalo.

⁶³ Potočnik, *Potrebno poduzhenje sa kmeta*, v nagovoru.

⁶⁴ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 122; Kopal, *O koleri*, str. 78.

⁶⁵ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 122, 314.

⁶⁶ Holz, *Razvoj cestnega omrežja*, str. 26.

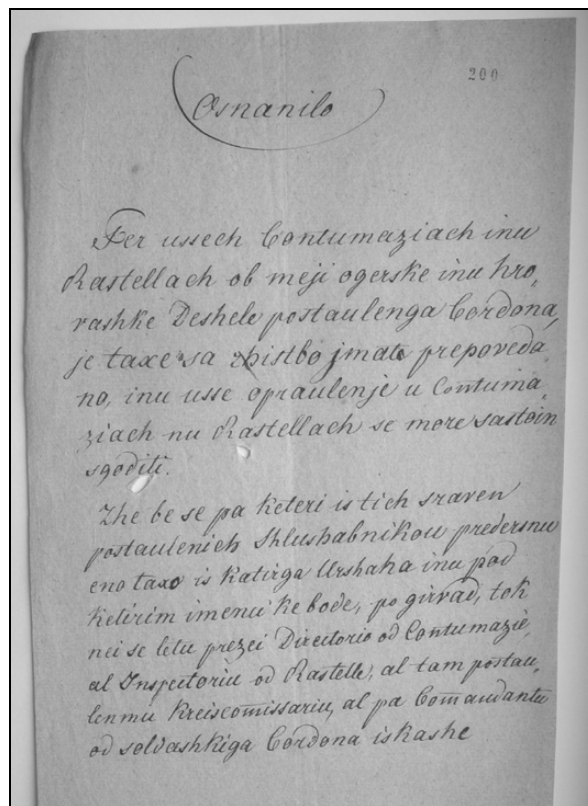
ob rastelih. Če je rastelel opravljaj kontrolo prometa in nadzoroval ter omejeval trgovino, je karantena poskrbela za vse tiste ljudi in blago, ki so jih v rastelu zaradi suma, da prihajajo z območij, okuženih s kolero in če potniki niso mogli dokazati nasprotnega, zavrnil. Karanteno so tako morali prestajati vsi ljudje, ki so prihajali z okuženih oziroma sumljivih območij, in pa tisti, ki niso imeli zdravstvenih spričeval. Prav tako je moralo v karanteno vse 'struponosno' blago in razne stvari (*Contumazbehandlung von Personen, Waaren und Effecten*). Med 'struponosno' blago so med drugim spadali perje, žima, ščetine, lan, konoplja, surove kože, kožuhi, usnje, platno, vrvi in bombaž.⁷³ Strupeno blago so v karanteni čistili. Poseben primer je bila ovčja volna, ki sicer ni spadala med nevarno, a so jo vseeno v karanteni prezačevali tudi do 20 dni.⁷⁴

V času največje nevarnosti je prestajanje karantene trajalo 40 dni, kar pa so postopoma zniževali.⁷⁵ 26. septembra 1831 je Ilirska deželna zdravstvena komisija javno oznanila zmanjšanje karantene na kordonih proti Ogrski in Galiciji z 20 na 10 dni.⁷⁶ 10. oktobra je cesar ukazal za celotno monarhijo z izjemo Lombardsko-beneškega kraljestva in Primorja, znižanje karantene na 5 dni.⁷⁷

Poslopja za potrebe karantene so morali tako v Jesenicah kot tudi v Metliki na novo zgraditi, saj primernih prostorov ni bilo na razpolago. Oblasti so se pri vzpostavljanju karantene srečevale s številnimi težavami, še posebej ker so morali karanteno zgraditi v zgolj 14 dneh.⁷⁸ Gradnja karantene v Jesenicah je nadvse nujna (*Der Bau der Kontumaz-Anstalt von Jessenitz ist von der äussersten Dringlichkeit*), je ljubljanski okrožni urad o nujnosti takojšnje gradnje karantenskega kompleksa v Jesenicah obvestil ljubljanski magistrat.⁷⁹ Poleg tega, da je na kraju samem primanjkovalo stavbnega lesa, v bližnji okolici prav tako ni bilo na voljo usposobljenih obrtnikov oziroma delavcev, ki so jih bili zato prisiljeni iskati v oddaljenih krajih.⁸⁰ Tesarje so tako najeli v Ljubljani in njeni okolici. Tesarskemu mojstru Koširju, je kot podizvajalcu del uspelo v 24 urah najti 30 tesarjev, od katerih jih je nazadnje delo sprejela le polovica. Kot najpogostejše razloge za zavrnitev dela pri gradnji karantenskih poslopij so tesarji navajali svojo bo-

lezen, bolezen otrok in žene, nosečnost žene, večje število otrok, delo na kmetiji, pomanjkanje primerne obleke in že sklenjene delovne pogodbe. Visok odstotek odklonitev dela pri gradnji karantene s strani obrtnikov kaže na to, da med njimi to delo ni veljalo za priljubljeno. Koširju je ljubljanski magistrat pomagal pri najemanju transportnih čolnov, s katerimi so po Savi navzdol do Jesenic prepeljali ves potreben stavbni les, orodje in najeto delovno silo, poleg tesarjev in mizarjev tudi ključavničarje in lončarje.⁸¹ Iz seznama inventarja za jeseniško karanteno je razvidno, da je lahko karanteno naenkrat prestajalo približno 40 ljudi, ki so bili preskrbljeni z osnovnimi potrebščinami za spanje in higieno. Prostori karantene so bili namreč opremljeni s slamnjačami, mizami, stoli in klopmi, obešalniki za obleke, svečniki in "usekavniki", nočnimi posodami, umivalniki, vrči za vodo, prevlekami za slamnjače, brisačami, blazinami in odejami.⁸²

Celoten postopek 'čiščenja' v rastelih in karantenah je bil za ljudi in blago brezplačen. Ker so zaposleni v rastelih sprva storitve zaračunavali in je obstajala nevarnost, da bodo s tem nadaljevali, je zdravstvena oblast ljudi preko okrožnic in časopisja opozarjala na brezplačno naravo vseh dejavnosti v rastelih in karantenah. Prepovedali so po-

Oznanilo. (ZAL, LJU 489, f. 348, fol. 200)

⁷³ Kobal, *O kolero na Kranjskem*.

⁷⁴ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 795, 1661, 2177.

⁷⁵ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2177.

⁷⁶ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 599.

⁷⁷ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2413; *Laibacher Zeitung*, 18. oktober 1831, št. 83, str. 338.

⁷⁸ *Laibacher Zeitung*, 4. avgust 1831, št. 62, str. 246.

⁷⁹ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 249.

⁸⁰ *Laibacher Zeitung*, 4. avgust 1831, št. 62, str. 246.

⁸¹ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 246, 247, 249.

⁸² ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 602.

biranje pristojbin, že pobrani denar je bilo treba vrniti. Da so bili z okrožnico seznanjeni tako zaposleni kot tudi javnost, je morala viseti ob vhodih v rastel in karanteno, v pisarnah, skupnih prostorih zaposlenih, kolibah in v skladiščih za blago. Za obveščanje širših plasti prebivalstva, so okrožnico objavili tudi v deželnem, slovenskem jeziku.⁸³

Rastel in karantena v Metliki

Kako so bila organizirana obmejna prehodna mesta čez kordon oziroma kakšen je bil videti celoten kompleks rastela in karantene, izvemo iz ohranjenega načrta za obe instituciji pri Metliki.⁸⁴ Rastel in karanteno so zgradili na levem bregu mejne reke Kolpe, ob mostu čez Kolpo. Stavbe obeh ustanov so bile v glavnem nanizane na obeh straneh Karlovške komercialne ceste, ki je tako tekla po sredi kompleksa in bila pri rastelu zaprta z dvojno zaporo. Med osmimi uslužbenci karantene so bili direktor Joseph Sterger, zdravnik Ignaz Lashan, duhovnik Andreas Tschebashegg, pisar Alois Pauer, čuvaja blaga Martin Lovich in Jochan Horlitschegg ter slugi za čiščenje blaga Wenzl Kottek in Joseph Zollner.⁸⁵

Iz hrvaške smeri, torej iz smeri vstopa na Kranjsko, potem ko se je prišlo čez most, se je ograjeni prostor rastela nahajal na desni strani. Področje rastela je bilo razdeljeno na tri dele. Tri četrtine njegove celotne površine je zavzemal z gosto pleteno ograjo obdan prostor za živino, ki so jo na prodaj pripeljali iz Hrvaške. Ostalo je bilo namenjeno dvema približno enako velikima ograjenima prostoroma. V prvega je bil vhod s Karlovške ceste in sicer je bila tu stavba Urada za tridesetnino (*Dreysigstamt*), ki je ob deževnem vremenu služila za zavetje hrvaškim trgovcem in kupcem. Izhod iz tega dela v drugi del – del za živino – je bil namenjen tistim, ki so že opravili nakup in odkoder se je gnalo živino do reke Kolpe, kjer so jo pognali v vodo, tako da je živina bredla vzdolž rečnega brega ob Kolpi navzgor in tako 'očiščena' prišla višje ob reki spet na breg v ograjeni prostor na levi strani Karlovške ceste. Med obema rastelskima ograjenima prostoroma sta bili postavljeni dvojni pregradi obiti z deskami, nekaj manj kot dva metra oz. en seženj oddaljeni druga od druge, ki sta pregrajevali izpostavljen del s strani ceste. Med pregradama sta bila od enega konca do drugega postavljena dva lesena žlebova

podprta s stebri, po katerih so spuščali žito in sol iz izpostavljenega dela proti notranjosti rastela. Tu so izločili vse tuje, 'strupene' stvari, s katerimi je bilo prepovedano trgovati. V razdalji treh čevljev, torej skoraj enega metra od notranje pregrade je bila v tretjem, zaprtem (neizpostavljenem) delu rastela še tretja zapornica, pri kateri je sluga čistil manjše stvari, pripeljane s Hrvaške. V istem delu rastela je bila stavba, v kateri so prekajevali pisma, v njej je imel sicer sedež metliški carinski urad. Spodnji del istega dela je bil nekoliko dvignjen in namenjen kranjskim kupcem živine. Iz dvignjenega dela so izbirali živali in sklepali posle s spodaj stoječimi prodajalci.⁸⁶

Od rastela dalje, na desni strani ob Karlovški cesti, je stala stavba siceršnje mitnice, ki je bila preurejena v prostore za direktorja karantene in karantenskega zdravnika. Nekdanjo karantensko stavbo levo od Karlovške ceste so spremenili v stražarnico, ob njej je stal lesen hlev. Območje karantenskega kompleksa se je, nekoliko odmaknjeno stran od Karlovške ceste, nahajalo na njeni levi strani. S Karlovško cesto je karantenski kompleks v obliki polkroga povezovala stranska cesta. Za prestajanje karantene je bilo na voljo sedem lesenih stavb obdanih z visokim zidom. Prve tri so bile namenjene imenitnejšim potnikom in so bile znotraj razdeljene na več manjših prostorov, tako da so bili moški in ženske ločeni, prav tako je imela svoje prostore tudi njihova služinčad. Koliba števila 5 je bila bolniška, po potrebi pa so v zdravstvene namene preuredili še katero od preostalih treh hiš, v katerih so sicer karanteno prestajali navadni potniki. Poleg karantenskih stavb za ljudi so zgradili hleve za konje in vozove ter skladišča za blago. Poseben prostor so uredili za prezračevanje blaga. Zadnji dve stavbi, ki sta služili za bivališče zaposlenih, njihovim skupnim prostorom, sušilnici in prekajevalnici ter karantenski gostilni, sta bili od karantenskih kolib popolnoma ločeni, tako da med ljudmi, ki so prestajali karanteno, in zaposlenimi ni prihajalo do stikov. Slednji so imeli tudi svoj poseben vhod. V bližini kompleksa je stala karantenska kapela ter hiša in gospodarska poslopja v lasti gospe Schebenig, poštna mojstrica iz Metlike.⁸⁷

Posledice vzpostavitve zdravstvenega kordona

Posledice zapore meje med Kranjsko in Hrvaško so se odražale po eni strani predvsem v motnjah in upočasnitvi trgovine, po drugi pa v oviranju pretoka ljudi. Oblasti so ljudem svetovale,

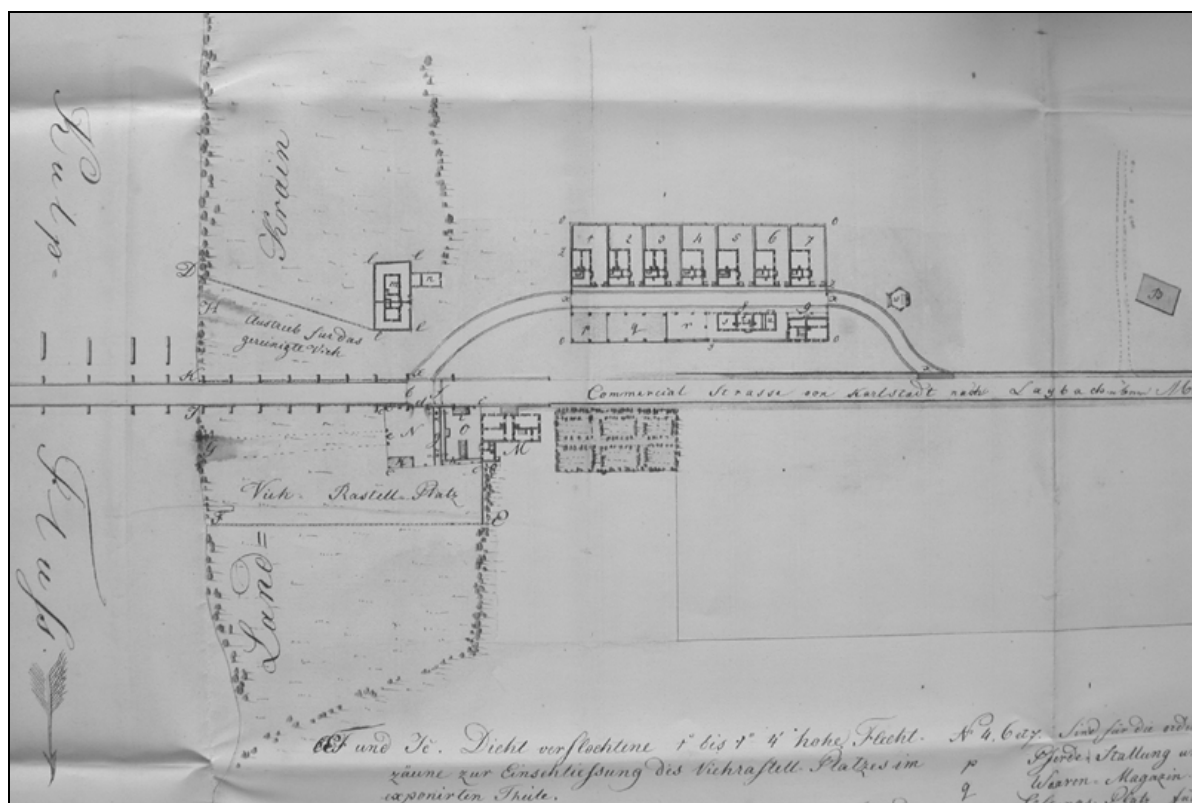
⁸³ ZAL, LJU 489, fasc. 348, fol. 196, 200; Laibacher Zeitung, 9. avgust 1831, št. 63, str. 737–738.

⁸⁴ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (Chol 2), št. 586: Situations Plan des Emplacements der Contumac Gebäude an der Kulp-Brücke bey Möttling.

⁸⁵ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (Chol 2), št. 586: *Personal – Standes Ausweis von k.k. Contumaz Direction zu Möttling*.

⁸⁶ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (Chol 2), št. 586.

⁸⁷ Prav tam.

Rastel in karantena v Metliki. (AS 14, Reg. VIII, f. 36 (Chol2), št. 586)

naj nepotrebno trgovanje in druge poslovne dejavnosti omejijo, saj se s širjenjem trgovskih stikov širi tudi kolera.⁸⁸ Posledice vzpostavitve zdravstvenega kordona niso neposredno prizadele samo ekonomije obmejnega pasu, ampak so jih občutili tudi v notranjosti Kranjske. Policijska poročila okrajnih oblastev postojnskega okrožja razkrivajo javno mnenje (*Stimmung und der herrschende Geist*) med drugim tudi o trgovini, sejmi in gibanju cen živil.⁸⁹ Tako so na območju okrajnega oblastva Snežnik od siceršnjih sedmih letnih sejmov izpeljali tri. Prva dva sejma, v Šentvidu v ponedeljek po prazniku sv. Jerneja (29. avgust) in na Blokah v četrtek, 29. septembra, nista uspela, ker je v času prvega še obstajal zdravstveni kordon, v času drugega pa so od ukinitve kordona pretekli le trije dnevi, tako da iz Hrvaške še niso utegnili prignati živine.⁹⁰ S področja vipavskega okrajnega oblastva so poročali o zvišanih cenah živine, kar so pripisovali oteženi prodaji iz Hrvaške in Ogrske. Razvidno je, da so se ljudje bolezi bali, govorili so o utesnjujočem strahu pred kolero (*die gespannte Furcht von der Brechruhr*). Kordon naj sicer ne bi

povzročil padca v gospodarstvu in trgovini, čeprav je nanju z delno zaporo in omejevanjem slabo vplival (*Eine Abnahme in der Agrikultur, Industrie, im Kommerze erfolgte nicht. Aber der bevorstehende Sanität-Kordon dürfte diesfalls Einfluß äussern. Ohne Nachtheilen kann es nicht abgeben, wenn angränzende Ortschaften, Kreise, Provinzen im frühere freie Verkehre theils erschwert, theils abgesperrt werden*).⁹¹ V okrajnem oblastvu Hasberg so zaznali povišanje cen soli in po razpustitvi kordona pocenitev žita in drugih živil.⁹² Okrajno oblastvo Senožeče je ugotovilo porast trgovskih dejavnosti po sprostitvi prometa s Hrvaško.⁹³ V okrajnem oblastvu Postojna je trgovina zaradi kordona utrpela nekaj škode, po njej ukinitvi so cene občutno padle.⁹⁴ Iz skupnega poročila za postojnsko okrožje je torej razvidno, da so slabši promet z živino poleg splošnemu pomanjkanju denarja pripisali predvsem zdravstvenemu kordonu na meji. Po celotnem okrožju so opazili, da so cene žita in drugih živil po ukinitvi kordona občutno padle, trgovina pa je postala ži-

⁸⁸ AS 14, *Gubernij v Ljubljani*, Reg. VIII, fasc. 36 (35/Chol), št. 2326.

⁸⁹ AS 117, *Kresijski urad Postojna*, fasc. 13, št. 256.

⁹⁰ AS 117, *Kresijski urad Postojna*, fasc. 13, št. 256: policijsko poročilo okrajnega oblastva Snežnik.

⁹¹ Prav tam, policijsko poročilo o krajnega oblastva Vipava.

⁹² Prav tam, policijsko poročilo okrajnega oblastva Hasberg.

⁹³ Prav tam, policijsko poročilo okrajnega oblastva Senožeče.

⁹⁴ Prav tam, policijsko poročilo okrajnega oblastva Postojna.

vahnejša (*Das Komerz schien nach der Aufhebung der gegen Ungarn und Kroatien bestandenen Sanitäts Cordons in etwas aufzuleben*).⁹⁵

Zaključek

Zdravstveni kordon proti nalezljivim boleznim je bil na kranjsko-hrvaški meji leta 1831 vzpostavljen zadnjič. Ob naslednjih epidemijah kolere, kar pet jih je zajelo tudi Kranjsko, jih oblasti niso več vzpostavljale. Poleg tega, da le-ti niso uspeli zadržati širjenja kolere, so za oblasti predstavljali izredno velik organizacijski in gmotni napor, ki pa vložene energije in sredstev ni upravičil. Na bližnjo in daljno okolico je zapora meje delovala slabo zaradi oviranja siceršnjega pretoka ljudi in blaga, kar je zaviralno vplivalo predvsem na trgovske tokove in posledično zviševalo cene živil. Ker so oblasti ob naslednjih epidemijah kolere spremenile taktiko obrambe in opustile drag sistem zapore meja, velja obramba proti prvi epidemiji kolere v monarhiji hkrati tudi za zadnje prakticiranje klasičnega boja proti kugi značilnega za 18. stoletje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije
AS 14 – Gubernij v Ljubljani, Reg. VIII.
AS 117 – Kresijski urad Postojna.
AS 1079 – Zbirka normalij.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL, LJU 489, Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (Reg. I)

ČASOPISNI VIRI

Laibacher Zeitung, 1831.
Illyrisches Blatt, 1831.

TISKANI VIRI

Eckstein, Friedrich: *Die epidemische Cholera beobachtet in Pest in den Monaten Juli, August, September 1831*. Pest und Leipzig, 1832.
Gesetze und Verordnungen in Justic-Sache für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie von den Jahren 1831–1834.
Jankovich, Anton: *Die epidemische Cholera in den Jahren 1817–1832, ihre Wesen, Ursache und rationelle Behandlung*. Ofen, 1832.
Potočnik, Blaž: *Potrebno poduzhenje sa kmeta, kako naj sam sebe in svoje ljudi te strahne bolesni obvaruje, v vprashanjih in odgovorih*.

Ljubljana, 1831.

Schematismus für das Laibacher Gouvernements-Gebieith im Königreiche Illyrien, Laibach, 1831.

LITERATURA

Birkner, Othmar: *Die bedrohte Stadt, Cholera in Wien*. Franz Deuticke, Wien 2002.
Borisov, Peter: *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*. Ljubljana : SAZU, 1977.
Brunton, Deborah: *Dealing with disease in populations: public health, 1830–1880. Medicine Transformed. Health, Disease and Society in Europe 1800–1930* (ur. Deborah Brunton). The Open University, Manchester 2004, str. 180–207.
Grmek, D. Mirko: Sanitarni kordon Vojne krajine. *Medicinska enciklopedija*, knjiga V., Zagreb 1961, str. 457–460.
Granda, Stane: Bosanski roparji se ne bojijo vojakov in financarjev. *Slovenska kronika XIX. stoletja 1800–1860*, Nova revija, Ljubljana 2001, str. 174.
Holz, Eva: *Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1994.
Jovin, Slavko: *Epidemija kolere v Vojvodini 1831 godine*. Novi Sad : Matica srpska, 1978.
Kačičnik Gabrič, Alenka: *O kmečkih dolgovich nekoliko drugače, problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*. Knjižnica 'Kronike' 8, Ljubljana 2004.
Kobal, Franc: O koleri na Kranjskem. *Zbornik Slovenske Matice*, XIII. zvezek, Ljubljana 1911, str. 61–158.
Koblar, Anton: O človeški kugi na Kranjskem. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*. Ljubljana 1891, str. 39–55.
Krebs, Gertraud: *Die geographische Verbreitung der Cholera in ehemaligen Oesterreich – Ungarn in den Jahren 1831–1916. Veröffentlichung aus dem Gebiete des Volksgesundheitsdienstes*. LV Band, 6. Heft, Berlin 1941.
Lukács, Ágnes: *Az 1831–1832 évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. Communicationes ex bibliotheca historiae medicae hungarica*, Budapest 1966.
Rannegger, Harald: *Die Cholera in der Steiermark 1831–1836*. Diplomarbeit, Karl-Franzens-Universität Graz, 1989.
Studen, Andrej: Prva slovenska knjižica o obrambi pred kolero. *Slovenska kronika XIX. stoletja (1800 – 1860)*, Ljubljana 2001, str. 183–184.
The Cambridge World History of Human Disease (ur. Kenneth F. Kiple). Cambridge 1994, str. 645–648.
Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Slovenska matica, Ljubljana 1996.

⁹⁵ Prav tam, policijsko poročilo za postojnsko okrožje.

Žontar, Josip: Zapora proti kugi v Karavankah v letih 1713–1716. Prispevek k zgodovini blagovnega prometa in organizacije trgovine na Slovenskem v 18. stoletju. *Tržiški vestnik*, VI, št. 11, Tržič 1957.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Abwehrmechanismus zum Schutze vor der ersten Choleraepidemie in Europa

In den dreißiger Jahren des 19. Jahrhunderts wurde Europa von der ersten Epidemie der asiatischen Cholera heimgesucht. Zu einer Verbreitung der Krankheit von Asien nach Europa kam es aller Wahrscheinlichkeit nach infolge der Intensivierung von Handels- und Verkehrsbeziehungen zwischen dem englischen Imperium und Indien bzw. infolge der englischen Expansion nach Osten. Der auftretenden Choleraepidemie in der Nähe der Habsburgermonarchie im Jahr 1830 begegneten die Staatsbehörden mit sofortiger Grenzsperrung. Zu diesem Zweck errichteten sie zunächst ein System von Sanitätskordons an der Ostgrenze der Monarchie, später, als die Krankheit in der Monarchie selbst ausbrach, auch Kordons zum Schutze einzelner Länder. Das gesamte Abwehrsystem beruhte auf den Vorschriften und der Praxis, die in den vorangegangenen Jahrhunderten bei der Pestbekämpfung herausgebildet worden waren.

Das krainische Abwehrsystem gegen die Cholera aus dem Jahr 1831 war Bestandteil umfassenderer innerer staatlicher Vorbeugungsmaßnahmen der österreichischen Länder gegen das Eindringen der Cholera Morbus von Ungarn her. Der Ausbau von

Sanitätskordons, die an der mährischen Grenze zu Galizien begannen, vollzog sich weiter entlang der niederösterreichischen, innerösterreichischen, krainischen und österreichisch-küstenländischen Grenze zu Ungarn. Der Gesundheitskordon an der krainisch-kroatischen Grenze wurde aufgrund der Zusammenarbeit der Kreis- und Zollbehörden mit dem Militärkommando errichtet. Von der großen Bedeutung der Grenzsperrung selbst zeugen hohe Strafen für Übertretungsfälle und standgerichtliche Urteilsprüche. Der Fall der Quarantäneanstalt Metlika (Möttling) zeigt, dass eine straffe Organisationsform solcher Komplexe einerseits nur den Verkehr mit Grundnahrungsmitteln und Vieh zuließ, während sie andererseits die Bewegung der Personen stark einschränkte.

Zum letzten Mal wurde 1831 ein Gesundheitskordon gegen die Ansteckungskrankheiten an der krainisch-kroatischen Grenze errichtet. Bei den darauffolgenden Choleraepidemien – gleich fünf suchten auch Krain heim – stellte die Habsburger Macht keine Gesundheitskordons mehr auf. Außer der Tatsache, dass diese die Verbreitung der Cholera nicht aufzuhalten vermochten, erforderten sie von den Behörden einen riesigen Organisations- und Geldaufwand, der die darauf verwendeten Energien und Mittel nicht rechtfertigte. Infolge des behinderten Austauschs von Personen und Waren wirkte sich die Grenzsperrung nachteilig auf die nähere und weitere Umgebung aus. Behinderungen im Handelsverkehr hatten eine Preissteigerung zur Folge. Da die Behörden beim Ausbruch der nächsten Choleraepidemien die Abwehrtaktik änderten und das teure System der Grenzsperrungen aufhoben, gilt die Abwehr gegen die erste Choleraepidemie in der Habsburgermonarchie zugleich auch als die letzte Anwendung der klassischen für das 18. Jahrhundert charakteristischen Pestbekämpfung.